

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ У КОНТЕКСТІ ЮРИСДИКЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджуються питання реалізації права на свободу вираження поглядів та свободу мирних зібрань у контексті юрисдикції Європейського суду з прав людини. Проаналізовано стан чинного законодавства та практики Суду з цих питань. Надані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: юрисдикція, Європейський суд з прав людини, право на свободу вираження поглядів, право на свободу мирних зібрань.

А. Базов

Реализация права на свободу выражения мнений и свободу мирных собраний в контексте юрисдикции Европейского суда по правам человека

Исследуются вопросы реализации права на свободу выражения мнений и свободу мирных собраний в контексте юрисдикции Европейского суда по правам человека. Проанализировано состояние действующего законодательства и практики Суда по этим вопросам. Представлены предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: юрисдикция, Европейский суд по правам человека, право на свободу слова, право на свободу мирных собраний.

А. Bazov

The right to freedom of expression and freedom of peaceful assembly in the context of human rights jurisdiction of the European Court

The problems of realization of the right to freedom of expression and freedom of peaceful assembly in the context of the Human Rights Court's jurisdiction. The state of the current legislation and practice of the Court in this regard. Presents proposals to improve the current legislation.

Key words: jurisdiction of the European Court of Human Rights, the right to freedom of expression, the right to freedom of peaceful assembly.

Постановка проблеми та її актуальність.

Європейський суд з прав людини, який був утворений та здійснює свої юрисдикційні повноваження згідно вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка з урахуванням положень статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства, є важливим елементом інституційної системи Ради Європи, що відбиває його роль у функціонуванні цього регіонального міжнародного утворення.

Відповідно до положень частини першої статті 32 зазначеної Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї. З

прийняттям Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту прав людини, частиною яких відповідно до статті 46 Конвенції є визнання Україною у якості обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ, яке поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, а також виконання остаточних рішень Суду у справах проти України [1].

З урахуванням зазначеного до юрисдикційних повноважень ЄСПЛ віднесено контроль за дотримання державами-членами Ради Європи

міжнародних зобов'язань щодо забезпеченням прав людини у сфері свободи вираження поглядів (стаття 10 Конвенції) та свободи мирних зібрань (стаття 11 Конвенції).

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз спеціальної літератури підтверджує, що реалізація юрисдикції Суду у зазначених сферах представляє великий науковий і практичний інтерес. Разом із цим у західній європейській науці ця проблематика відображена певним чином у аспекті вивчення загальних питань європейського права або зачіпається у фрагментарному контексті в роботах таких вчених, як Д. Артс, Ф. Бенуа-Ромер, Г. Берб, Дж. Вейлер, С. Везеріл, Р. Дехаус, Ф. Джейкобс, У. Еверлінг, М. Каппеллетті, П. Крейг, Дж. Стейнер, К. Хардінг, В. Швіммер тощо. У контексті тих чи інших проблем європейського права окремі проблеми юрисдикції ЄСПЛ були розглянуті у працях таких російських вчених, як Л. Ентін, А. Капустін, В. Туманов, та українських науковців: В. Буткевич, М. Буроменський, І. Грицяк, В. Капустинський, Р. Мельник, М. Микієвич, В. Муравйов, П. Рабинович, Т. Фулей тощо.

Виклад основного матеріалу. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод присвячена свободі вираження поглядів та свободі інформації. Європейський Суд з прав людини має значну практику в області застосування цієї статті, оскільки вона гарантує один із основоположних принципів демократичного суспільства. Так, зокрема, ЄСПЛ визначив свободу вираження поглядів як «одну із основних підвалин демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної окремої особи» [2]. В рішенні у справі «Асоціація Екен проти Франції» Суд підтвердив, що визначені статтею 10 Конвенції права зберігають свою значимість «незалежно від кордонів».

ЄСПЛ тлумачить поняття «погляди» як внутрішню думку особи або як інформацію та ідеї, що становлять громадський інтерес, участь у дискусії стосовно проблем, що становлять громадський інтерес тощо. При цьому, на думку Суду, слід уважно розрізняти факти та оціночні судження [3].

Під особливим захистом цієї міжнародно-правової норми перебувають засоби масової інформації. В рішенні у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства (№ 1)» від 26 квітня 1979 року (пункт 65) ЄСПЛ зазначив, що ці принципи мають особливе значення, коли йдеться про пресу. А у рішенні у справі «Торгейр Торгейрсон проти Ісландії» від 25 червня 1992 року Суд підкреслив, що поширювати інформацію та ідеї є не тільки завданням преси – суспільство також має право отримувати їх. Інакше чи здатна була б преса відігравати цю життєво важливу роль «вартового пса демократії».

Важливо зазначити, що згідно статті 10 Конвенції свобода вираження поглядів та інформації не є абсолютною. В рішенні у справі «Селітьо проти Фінляндії» від 16 листопада 2004 року Європейський суд зазначив, що водночас із повідомленням інформації на пресу покладається обов'язок цю інформацію не спотворювати і не викривляти. В силу того, що здійснення свободи вираження поглядів пов'язане з обов'язками і відповідальністю, гарантії, надані журналістам статтею 10 щодо висвітлення питань, які викликають загальний інтерес, супроводжуються застереженням, що журналісти діятимуть добросовісно і передаватимуть точну та достовірну інформацію згідно з вимогами журналістської етики.

Слід зазначити, що держава може за певних умов обмежувати цю свободу (незалежно від способів вираження поглядів, інформації або ідей). Обмеження свободи вираження поглядів мають переслідувати одну із законних цілей, якими є національна безпека, територіальна цілісність або громадська безпека, запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я чи моралі, захист репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації, підтримання авторитету і безсторонності суду. Водночас існування законної цілі не є достатнім для визнання втручання таким, що відповідає Конвенції. Кожне обмеження свободи вираження поглядів повинне також бути передбачене законом. Так, наприклад, ЄСПЛ визнав порушення статті 10 ЄКПЛ у разі відсутності правової бази як для обмежень, що їх було накладено на заявника, який хотів мати

доступ до друкованої продукції, радіо та телебачення, так і для втручання в право заявника на отримання інформації під час його лікування та примусового утримання в психіатричному закладі [4].

Кожне обмеження свободи вираження поглядів має бути «необхідним у демократичному суспільстві». Відповідно до практики Європейського Суду з прав людини, прикметник «необхідний» передбачає «нагальну соціальну потребу». Для того, щоб визначити існування такої потреби, держави-члени наділені певним полем розсуду. Однак це поле розсуду перебуває під європейським контролем, обсяг якого змінюється в залежності від конкретних випадків. У зв'язку із цим Суд уточнив, що якщо мова йде про втручання в здійснення прав та свобод, які гарантуються в пункті 1 статті 10, цей контроль повинен бути жорстким з огляду на неодноразову наголошену важливість цих прав. В рішенні у справі «Аутронік АГ проти Швейцарії» від 22 травня 1990 року (пункт 61), а також в рішенні у справі «Ворм проти Австрії» від 29 серпня 1997 року (пункт 47) ЄСПЛ зазначив, що необхідність їх обмеження повинна бути обґрунтована переконливо [5]. В рішенні у справі «Рьомен та Шміт проти Люксембургу» від 25 лютого 2003 року Європейський суд визнав, що обшуки, які були вчинені в помешканні та на робочому місці журналіста, відносно якого проводилось розслідування з підозрою у використанні конфіденційної інформації, отриманої з порушенням професійної таємниці – після того, як було опубліковано статтю із обвинуваченням міністра в його махінаціях з податком на додану вартість – становили порушення статті 10 Європейської конвенції з прав людини. На думку Суду, обшуки, які здійснювались з метою віднайти джерела інформації журналіста – навіть якщо вони виявилися безрезультатними – були значно серйознішими порушенням, аніж судовий припис з вимогою розкрити джерела інформації. Аргументи, що наводились національними органами влади, якщо й могли вважатись «доречними», однак, вони не були «достатніми» для того, щоб виправдати

проведення обшуків у заявника. Відтак, ці обшуки були непропорційними меті, яку переслідували [6].

Отже, здійснюючи свої контрольні повноваження, ЄСПЛ оцінює пропорційність обмежень, застосованих до свободи вираження поглядів, по відношенню до мети, якої прагнуть досягти. Будь-яке непропорційне втручання, яке було здійснене задля досягнення законної мети, не буде вважатись «необхідним у демократичному суспільстві» і становитиме порушення статті 10 Конвенції. Межі допустимої критики є ширшими щодо одних категорій осіб та звужуються пропорційно до зменшення публічності особи.

Стаття 11 ЄКПЛ створює правові підвалини щодо визначення юрисдикції ЄСПЛ стосовно розгляду справ, пов'язаних із реалізацією права на свободу мирних зібрань та об'єднань. Як відомо, зібрання громадян набувають особливо важливого значення та актуальності в часи соціально-політичного напруження. Демонстрації та протести часто використовуються політичними групами під час різноманітних акцій та зазвичай стають важливою складовою виборчих кампаній. Вони також можуть бути важливим засобом заклик до змін, якщо інші інституційні механізми для реалізації соціальних змін стають недоступними. Право на свободу мирних зібрань визнається не лише за дорослими громадянами, але й за дітьми, що закріплено в Конвенції ООН про права дитини 1989 року (ця норма поширюється на усіх осіб до 18 років, за винятком тих випадків, коли за законом відповідної юрисдикції повноліття настає раніше). Тому, право на свободу мирних зібрань слід розглядати як важливу гарантію участі громадян в управлінні справами демократичної держави. Важливо зазначити, що здійснення цього права згідно частини другої статті 11 ЄКПЛ не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. З огляду на статтю 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» до джерел

права в Україні відносяться також рішення Європейського суду з прав людини, тобто мають обов'язковий характер для українських судів під час відправлення правосуддя.

З урахуванням важливості забезпечення цього права Організацією з безпеки та співробітництва в Європі були розроблені Керівні принципи зі свободи мирних зібрань, які стали унікальним джерелом європейської міжнародно-правової доктрини у сфері прав людини (презупція на користь проведення зібрання, позитивне зобов'язання держави щодо сприяння мирним зібранням та їх захисту, законність, пропорційність, недискримінація, належна адміністрація, відповідальність адміністративних органів).

В Україні основним положенням щодо здійснення мирних зібрань є стаття 39 Конституції України, яка засвідчує право громадян «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». Порядок реалізації права на мирні зібрання регламентується чинними нормами Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 року, який морально застарів та не відповідає сучасним реаліям. Деякі положення щодо порядку проведення мирних зібрань містить Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). З урахуванням цього слід констатувати, що зазначені вище нормативно-правові акти є недостатніми для якісної реалізації цього права.

Як відомо, на організатора мирного зібрання покладається обов'язок завчасно повідомляти адміністративний орган про такий захід. Така вимога, будучи де-факто обмеженням права на свободу мирних зібрань, є виправданою з огляду на позитивний обов'язок держави щодо створення необхідних умов для сприяння реалізації свободи зібрань та охорони громадського порядку. Європейський суд з прав людини у рішенні «Сергей Кузнецов против России» вказав, що «підпорядкування організації публічного зібрання дозвільній або повідомній

системі зазвичай не зачіпає суті власне права на проведення зібрання, якщо мета такої процедури полягає у наданні органам влади можливості вжити розумних та необхідних заходів для забезпечення мирного проведення будь-якого зібрання, зустрічі або сходки, незалежно від характеру заходу» [7]. Принциповим є також питання щодо строку завчасного сповіщення, оскільки він, особливо у разі запровадження довгих строків, пропорційно впливає на рівень тяжкості обмеження права на свободу мирних зібрань. ЄСПЛ з цього питання також доволі чітко сформулював свою позицію: «строк завчасного сповіщення не повинен бути надто тривалим (зазвичай не більше кількох днів), але при цьому слід передбачити достатньо часу до заявленої дати проведення зібрання для того, щоб відповідні державні органи могли запланувати та підготуватись до заходу (залучити працівників поліції, змонтувати обладнання тощо), а також для того, щоб регуляторний орган міг надати офіційну відповідь на повідомлення або подати термінову апеляцію до будь-якого трибуналу або суду у разі оспорювання в суді законності будь-якого з накладених обмежень» [8]. Важливим питанням, яке необхідно вирішити законодавцю, є питання щодо підстав обмеження мирного зібрання. Право на свободу мирного зібрання не є абсолютним, воно може бути обмежено. З урахуванням положень частини другої статті 11 Конвенції та частини другої статті 39 Конституції України, будь-які обмеження (втручання) щодо реалізації права на свободу мирних зібрань мають встановлюватися законом. Європейський суд з прав людини з цього приводу чітко та однозначно наголосив: «...втручання буде становити собою порушення ст. 11 (Конвенції), якщо воно не було «передбачено законом», не переслідувало одну або більше законних цілей...» [9].

Висновки. Аналіз положень Конституції України і ЄКПЛ засвідчує, що Конвенція передбачає більше підстав для обмеження свободи мирних зібрань, ніж Конституція України, зокрема обмеження цього права для охорони моралі інших осіб. У зв'язку з цим, вважаємо, що ці підстави, серед яких охорона здоров'я чи

моралі або захист прав і свобод інших осіб, мають пріоритет над правом на свободу мирних зібрань. Тобто права і свободи людини, які є підставами для обмеження права на свободу мирних зібрань, захищаються Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і ставляться вище права на свободу мирних зібрань. Отже, частина друга статті 39 Конституції України та частина друга статті 11 Конвенції є взаємодоповнювальними щодо підстав обмеження на свободу мирних зібрань (для запобігання заворушення чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або захисту прав і свобод інших осіб). Тому під час розв'язання конфліктів щодо обмеження права на мирні зібрання суди повинні також застосовувати положення Конвенції щодо охорони моралі. Європейський суд з прав людини звертає увагу, що: «Держава повинна не тільки гарантувати право на мирне зібрання, а й утримуватися від застосування необґрунтованих непрямих обмежень цього права. З огляду на базовий характер права на свободу мирних зібрань та його тісний зв'язок з демократією повинні існувати переконливі та беззаперечні доводи, які виправдовують втручання у це право» [10].

Слід зазначити, що в Україні однією з причин негативної судової практики, якою задовольнялись позови про обмеження права на мирні зібрання лише за наявності формальних підстав для цього, є неврегульованість окремих питань реалізації права на мирні зібрання відповідним національним законом. Ухвалення Верховною Радою України відповідно закону про мирні зібрання згідно Плану проведення реформ в Україні передбачено лише у другому кварталі 2016 року.

Література

1. *Про ратифікацію* Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.

2. *Рішення* у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства» від 7 грудня 1976 року, пункт 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/xandisajd-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

3. *Рішення* у справі «Лінгенс проти Австрії» від 8 липня 1986 року, пункт 46 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=5254&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=15.

4. *Рішення* у справі «Херцегфалві проти Австрії» від 24 вересня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=923166885>.

5. *Свобода* вираження поглядів у Європі. Прецедентна практика стосовно статті 10 Європейської конвенції з прав людини. – К.: «Фенікс», 2007. – С. 8-9.

6. *Свобода* вираження поглядів у Європі. Прецедентна практика стосовно статті 10 Європейської конвенції з прав людини. – К.: «Фенікс», 2007. – С. 27-28.

7. *Постанова* Європейського суду з прав людини у справі «Сергей Кузнецов (Sergey Kuznetsov) против Российской Федерации» від 23 жовтня 2008 року, § 42 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=87846>.

8. *Рішення* Європейського суду з прав людини у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_945.

9. *Решение* Европейского суда по правам человека по делу «Христианская демократическая народная партия против Молдовы (Christian democratic people's party v. Moldova)» от 14 февраля 2006 г. / Свобода собраний в постановлениях Европейского суда по правам человека. – Воронеж: Артефакт, 2009. – § 48; решение Европейского суда по правам человека по делу «Бачковский (Bączkowski) и др. против Польши» от 3 мая 2007 г. / Свобода собраний в по-

становлениях Европейского суда по правам человека. – Воронеж: Артефакт, 2009. – § 69.

10. *Постановление* Европейского суда по правам человека по делу «Махмудов (Makhmudov) против Российской Федерации» от 26 июля 2007 г., § 64 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=51844>.

References

1. *Pro ratifikaciju* Konvencii pro zahist prav ljudini i osnovopolozhnih svobod 1950 roku, Pershogo protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konvencii: Zakon Ukraini vid 17 lipnja 1997 r. № 475/97-VR // Vidomosti Verhovnoi Radi Ukraini. – 1997. – № 40. – St. 263.

2. *Rishennja* u spravi «Hendisajd proti Spoluchenogo Korolivstva» vid 7 grudnja 1976 roku, punkt 49 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/xandisajd-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>

3. *Rishennja* u spravi «Lingens proti Avstrii» vid 8 lipnja 1986 roku, punkt 46 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=5254&id_book=0&id_parent=0&id_vid_res=15

4. *Rishennja* u spravi «Hercegfalvi proti Avstrii» vid 24 veresnja 1992 roku [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=923166885>

5. *Svoboda* virazhennja pogljadiv u Evropi. Precedentna praktika stosovno statti 10 Evropejs'koi konvencii z prav ljudini. – K.: «Feniks», 2007. – S. 8-9.

6. *Svoboda* virazhennja pogljadiv u Evropi. Precedentna praktika stosovno statti 10 Evropejs'koi konvencii z prav ljudini. – K.: «Feniks», 2007. – S. 27–28.

7. *Postanova* Evropejs'kogo sudu z prav ljudini u spravi «Sergej Kuznecov (Sergey Kuznetsov) protiv Rossijskoj Federacii» vid 23 zhovtnja 2008 roku, § 42 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=87846>

8. *Rishennja* Evropejs'kogo sudu z prav ljudini u spravi «Verencov proti Ukraini» vid 11 kvitnja 2013 roku [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_945

9. *Reshenie* Evropejskogo sudu po pravam cheloveka po delu «Hristianskaja demokratičeskaja narodnaja partija protiv Moldovy (Christian democratic people's party v. Moldova)» ot 14 fevralja 2006 g. / Svoboda sobranij v postanovlenijah Evropejskogo sudu po pravam cheloveka. – Voronezh: Artefakt, 2009. – § 48; reshenie Evropejskogo sudu po pravam cheloveka po delu «Bachkovskij (Bączkowski) i dr. protiv Pol'shi» ot 3 maja 2007 g. / Svoboda sobranij v postanovlenijah Evropejskogo sudu po pravam cheloveka. – Voronezh: Artefakt, 2009. – § 69.

10. *Postanovlenie* Evropejskogo sudu po pravam cheloveka po delu «Mahmudov (Makhmudov) protiv Rossijskoj Federacii» ot 26 ijulja 2007 g., § 64 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=51844>